

Kongres wiedeński: uczestnicy i zasady

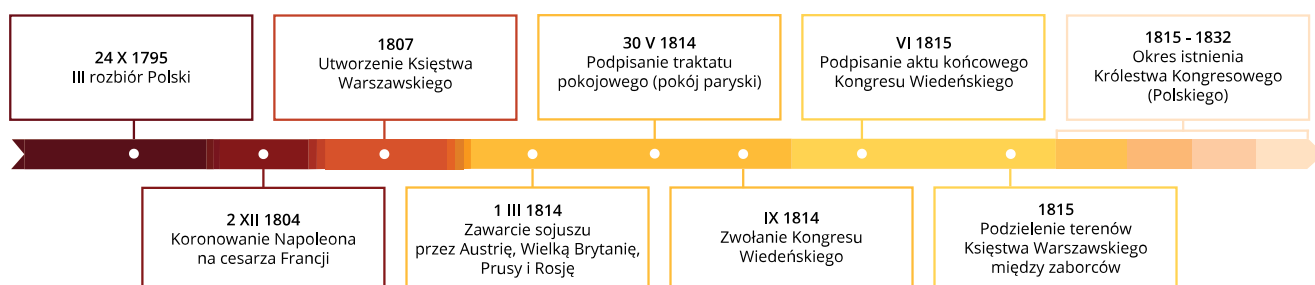
- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Mapa interaktywna](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Kongres wiedeński: uczestnicy i zasady

Pałac przy Ballhausplatz, budynek konferencyjny Kongresu Wiedeńskiego
Źródło: Extrawurst, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

Jesienią 1814 r. w Wiedniu udało się stworzyć rzecz bez precedensu w historii: w gronie jeszcze niedawno wrogich wobec siebie mocarstw europejskich osiągnięto porozumienie w sprawach nowych granic wewnętrznych i ogólnych reguł kontynentalnego porządku. Mało tego – wśród polityków doszło do zmiany sposobu myślenia i postępowania. Narodziła się nowoczesna dyplomacja, która okazała się skuteczniejsza od rozwiązań siłowych. Podstawą układu pokojowego było pojednanie między pokonaną Francją i uczestnikami koalicji antynapoleońskiej, dające szansę na trwały pokój. Nie bez powodu ukuto wtedy pojęcie „koncertu mocarstw”. U jego podłoża leżały trzy – niekoniecznie łatwe do pogodzenia – zasady: równowagi sił, legitymizmu i sowitego opłacenia wysiłku wojennego zwycięzców.

Źródło: Contentplus.sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Twoje cele

- Poznasz uczestników tego nietypowego i pełnego sekretów spotkania monarchów.
- Zrozumiesz powody zwołania jedynego takiego kongresu w dziejach.
- Wyjaśnisz znaczenie problemów, jakie kongres chciał rozwiązać.
- Wymienisz zasady, jakimi się kierowali władcy i politycy w Wiedniu i dowiesz się, czy istniała szansa, aby tych reguł nie złamać.

Nowy wymiar polityki

Gdy wiosną 1814 roku ważyły się losy imperium napoleońskiego, 1 marca tego roku w Chaumont cztery mocarstwa: Austria, Wielka Brytania, Prusy i Rosja zawiązały sojusz. Strony porozumienia obiecały „sobie i Europie ogólny pokój, na mocy którego prawa wolności wszystkich narodów zostaną ustanowione i zapewnione”. W rzeczywistości obietnicę tę rozumiano dość przyziemnie, już wówczas planując podział łupów między zwycięzców.

* W. Zajewski, *Kongres Wiedeński i Święte Przymierze*, w: *Europa w dobie restauracji, romantyzmu i rewolucji*, T. 1, s. 21.

Los Francji zdawał się przesądzony. Wkrótce – pomimo oporu wojsk Napoleona – sprzymierzeni dotarli do Paryża. 31 marca 1814 r. stolica upadła, a marszałkowie zmusili Cesarza Francuzów do abdykacji. Senat pospiesznie ogłosił królem Ludwika XVIII Burbona.

Zgodnie z zawartym wówczas traktatem pokojowym (tzw. pokój paryski podpisany 30 maja 1814 roku) jesienią zwołano kongres w celu rozstrzygnięcia losu terytoriów zajętych wcześniej przez Napoleona. Dla władców i dyplomatów jasne było także, że trzeba będzie ustanowić nowe zasady polityki międzynarodowej. Co ciekawe, kongres, który zorganizowano w stolicy Cesarstwa Austrii, odbył się bez uroczystej [inauguracji](#). Nie było również żadnego oficjalnego posiedzenia końcowego. Nigdy też nie odbyło się plenarne zebranie wszystkich uczestników. Jednak po kilkunastu miesiącach obrad – w czerwcu 1815 roku – podpisano akt końcowy [Kongresu Wiedeńskiego](#), który na długo ustalił nowy porządek w Europie.

Dokument pod nazwą Akt Końcowy Kongresu Wiedeńskiego sporządzono w języku francuskim. Liczył 120 artykułów i został podpisany przez osiem państw. Sprawdź w zasobach Internetu, gdzie dokument ten jest przechowywany.

Źródło: Thomas Ledl, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 4.0.

Główni „aktorzy” i dyplomatyczne zaplecze kongresu

Sekretarzem generalnym Kongresu był niemiecki pisarz Friedrich von Gentz, uczeń słynnego filozofa niemieckiego Immanuela Kanta i wielki zwolennik tradycjonalistycznego konserwatyzmu.

Źródło: domena publiczna.

Choć w Wiedniu zebrało się blisko 150 koronowanych głów, książąt i pretendentów do tronu oraz 450 dyplomatów, tylko niewielu z nich miało decydujący głos. Jeszcze mniej – jasną wizję, co do przyszłości kontynentu. Wynikało to zarówno z osobistych zalet uczestników, jak i realnej siły danego państwa. Najmocniejszą pozycję miał tzw. Komitet Czterech. Należały do niego: udzielająca gościny kongresowi Austria, panująca na morzach Wielka Brytania, największe europejskie mocarstwo lądowe – Rosja oraz poszukujące satysfakcji za doznane upokorzenia Prusy. Piątym decydemtem była Francja, włączona do tego grona dopiero w trakcie trwania obrad, w styczniu 1815 roku, wyłącznie dzięki talentom dyplomatycznym jej ministra spraw zagranicznych, którym był wówczas

Charles Maurice Talleyrand. Austrię reprezentował minister spraw zagranicznych Klemens Metternich, Wielką Brytanię – minister spraw zagranicznych Robert Stewart Castlereagh, Prusy – minister Karl Hardenberg, a Rosję – sam car, Aleksander I. Carowi towarzyszył książę Adam Jerzy Czartoryski, jeden z oficjalnych delegatów Rosji na kongresie.

W trosce o zasady

W Wiedniu wypracowano fundamenty polityki międzynarodowej. Złożyły się na nie w szczególności dwie zasady: legitymizmu i równowagi sił. Zasada legitymizmu głosiła, że władza monarchów jest nienaruszalna (nie można ich jej pozbawić), bo pochodzi z woli bożej. Stanowić miała ona naturalny punkt odniesienia dla rządzących i rządzonych, gwarantować porządek wewnętrzny i międzynarodowy. Stawiano wówczas znak równości między pokojem i prawowitymi rządami monarchów. **Legitymizm** stał się najważniejszym uzasadnieniem **restauracji**, czyli przywracania na trony europejskie historycznych dynastii. Stąd niekiedy mówimy o zasadzie restauracji. Działania takie zgodnie uznano w Wiedniu za najlepszą zaporę przeciw rewolucjom i niepokojom społecznym. Olbrzymie znaczenie dla Europy miała kolejna z przyjętych na kongresie reguł: zasada równowagi sił. Jej głównym zwolennikiem była Wielka Brytania. Ustalenia terytorialne miały zostać przeprowadzone w taki sposób, aby żadne z państw nie zyskało zbyt wyraźnej przewagi nad rywalami. Miało to zapobiec nie tylko ponownej **hegemonii** Francji, ale i rysującemu się nowemu zagrożeniu – ekspansji Rosji na zachód Europy. Car Aleksander liczył bowiem, że zdoła zatrzymać okupowane wówczas przez armię rosyjską Księstwo Warszawskie, popierał też starania Prus o zagarnięcie Saksonii. Rosyjskie ambicje udało się zahamować poprzez odpowiednie rozwiązanie sprawy polskiej i saskiej, najważniejszych i najtrudniejszych kwestii kongresu.

Charles-Maurice de Talleyrand (1754-1838) Pomysłodawcą i promotorem zasady legitymizmu był minister spraw zagranicznych Francji Charles-Maurice de Talleyrand, książę Benewentu. Na początku kariery był duchownym Kościoła katolickiego, później zwolennik rewolucji francuskiej i sekularyzacji dóbr Kościoła katolickiego. Kiedy zrezygnował z kapłaństwa, zajął się polityką. Popartł zamach stanu Napoleona Bonaparte i w czasach Cesarstwa stał się jednym z najważniejszych twórców polityki zagranicznej Francji. Po przegranej wojnie z Rosją przeszedł do opozycji, w 1814 roku został doradcą Ludwika XVIII, a później premierem Francji.

Źródło: Pierre-Paul Prud'hon, *Portret Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord*, olej na płótnie, Zamek w Valençay, domena publiczna.

Robert Stewart Castlereagh (1769-1822).

Robert Stewart Castlereagh, brytyjski minister spraw zagranicznych, odegrał ważną rolę w przypadku zasady równowagi sił. Pochodził z arystokratycznej rodziny, w 1790 roku został wybrany do irlandzkiego parlamentu, a w 1794 do Izby Gmin. W 1797 roku został głównym sekretarzem Irlandii, działał na rzecz podpisania aktu unii włączającej Irlandię do Korony brytyjskiej. W 1804 roku został ministrem wojny i kolonii i był nim z przerwami do 1821 roku. Dążył do zwiększenia zaangażowania Wielkiej Brytanii w sprawy kontynentu europejskiego.

Przyjrzyj się poprzednim portretom. Portret Roberta Stewarta Castlereagha różni od wizerunków Gentza i Talleyranda jednym, dość istotnym szczegółem. Spróbuj go wskazać.

Źródło: Thomas Lawrence, olej na płótnie, National Portrait Gallery, domena publiczna.

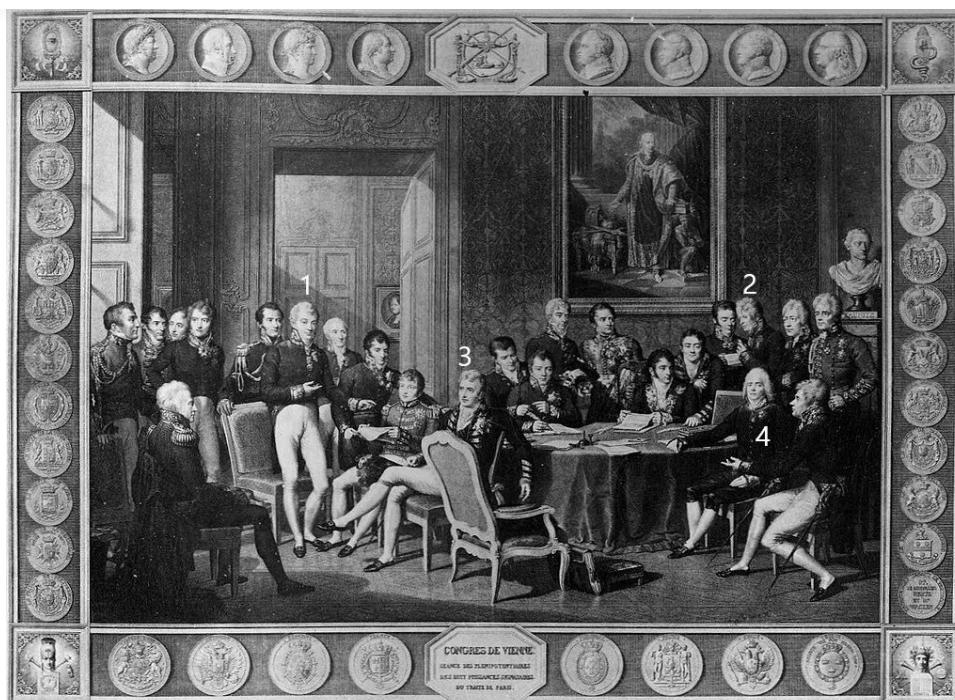

Klemens von Metternich (1773-1859).

Austriacki książę, polityk i dyplomata. Karierę w dyplomacji rozpoczął w wieku 24 lat, kiedy został członkiem westfalskiego kolegium hrabiowskiego. W 1806 roku został we Francji ambasadorem Austrii.

W 1808 roku w październiku został szefem austriackiego Ministerstwa Zewnętrznego (zagranicznego). W 1812 roku poparł kampanię Napoleona w Rosji. Przyczynił się do powstania Świętego Przymierza. Był też wielkim zwolennikiem restauracji (przywrócenia obalonej dynastii Burbonów).

Źródło: Thomas Lawrence, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Monarchowie i dyplomaci obradowali w Wiedniu podczas nieoficjalnych spotkań, a często nawet podczas przyjęć i balów. Zdarzało się, że decyzje podejmowano przy uroczystych posiłkach i w tańcu. Stąd się wzięła ironiczna nazwa kongresu wiedeńskiego - „tańczący kongres”. Nr 1 to Klemens Lothar von Metternich, minister spraw zagranicznych Austrii; nr 2 to Friedrich von Gentz, sekretarz kongresu; nr 3 - Robert Stewart, wicehrabia Castlereagh; nr 4 - Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord, minister spraw zagranicznych Francji. Wśród sportretowanych polityków nie ma cara Aleksandra I.

Źródło: Jean-Baptiste Isabey *Kongres Wiedeński*, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Słownik

inauguracja

(łac. *inauguratio*), uroczyste rozpoczęcie jakiegoś wydarzenia

hegemonia

(gr. *hēgemonia* – panowanie, kierownictwo, przewaga), przywództwo lub przewaga np. państwa, grupy społecznej lub partii politycznej nad innymi organizacjami

Kongres wiedeński

zjazd monarchów w Wiedniu, którego celem było ustalenie nowego ładu politycznego w ponapoleońskiej Europie

legitymizm

(fr. *légitimisme* od łac. *legitimus* – zgodny z prawem), doktryna polityczna głosząca nienaruszalność praw dynastii; uznawanie i przestrzeganie obowiązującego porządku prawnego

restauracja

(łac. *restauro*), przywrócenie obalonej dynastii lub obalonego ustroju

równowaga sił

koncepcja polityki zagranicznej, której istotę stanowi samoograniczanie się poszczególnych państw (grupy państw) np. w kwestii wielkości posiadanego potencjału militarnego, etc., tak by nie przewyższał on potencjału państwa (grupy państw) oponenta

sygnatariusz

państwo podpisujące umowę międzynarodową i tym samym zobowiązujące się do przestrzegania jej postanowień. Sygnatariuszem może być również osoba, która robi to w imieniu swojego kraju

Słowa kluczowe

kongres wiedeński, legitymizm, równowaga sił, zasady kongresu wiedeńskiego, historia dyplomacji, Europa i świat po kongresie wiedeńskim

Bibliografia

W. Zajewski, *Kongres Wiedeński i Święte Przymierze, w: Europa i świat w epoce restauracji, romantyzmu i rewolucji, 1815-1849*, Warszawa 1991.

A. Chwalba, *Historia powszechna. Wiek XIX*, Warszawa 2008.

encyklopedia.pwn.pl

Mapa interaktywna

Polecenie 1

Zapoznaj się z mapą, a następnie wykonaj polecenia.

Źródło: Contentplus.pl, licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 2

Przeanalizuj strategiczne cele najważniejszych mocarstw europejskich. Ustal, w czym łatwo było im się porozumieć.

Twoja odpowiedź

Polecenie 3

Sprawdź terytorialne postulaty mocarstw. Które z nich pozostawały ze sobą w sprzeczności? Wskaż inne potencjalne punkty sporne.

Twoja odpowiedź

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Oficjalnym językiem obrad Kongresu Wiedeńskiego był:

☐ angielski

☐ niemiecki

☐ łacina

☐ rosyjski

☐ francuski

Ćwiczenie 2

Jeden z ówczesnych uczestników obrad miał powiedzieć, że „kongres tańczy, ale się nie posuwa”. Nawiązywał w ten sposób do faktu, że:

☐ Choć podczas balów i zabaw w toku kongresu zdołano rozstrzygnąć wiele kwestii politycznych, to jednak przedstawicielom nie udawało się przez wiele miesięcy uzyskać całkowitego porozumienia.

☐ Kongres wiedeński nie został nigdy oficjalnie otwarty ani zamknięty.

☐ Wiele decyzji kongresowych zapadało podczas licznie organizowanych balów.

Ćwiczenie 3

Król Ludwik XVIII – po zapoznaniu się z listem Charlesa Talleyranda, w którym francuski minister szczegółowo opisał wygląd dyplomatów, uczestniczących w kongresie wiedeńskim – miał powiedzieć: „Pan zapomniał nam napisać, jak był ubrany on sam, ponieważ tak często zmienia swe kostiumy”. Do którego faktu z życia tego słynnego polityka król Francji zrobił aluzję?

- ☐ W początkach swojej kariery Talleyrand był duchownym Kościoła rzymskokatolickiego, ale w czasie rewolucji francuskiej, w 1791 roku, porzucił stan kapłański i zajął się karierą polityczną i dyplomatyczną.
- ☐ Umiął zrobić karierę w każdym kolejnym systemie politycznym: za rządów Napoleona Bonaparte kierował polityką zagraniczną Francji; po jego klęsce w wojnie z Rosją przeszedł do opozycji wobec Cesarza Francuzów i w 1814 roku został doradcą Ludwika XVIII, a następnie premierem Francji.
- ☐ Pochodził ze szlacheckiego rodu i uwielbiał zmieniać stroje; miał skłonność do zbytku.

Ćwiczenie 4

Ćwiczenie 5

Najważniejsi uczestnicy kongresu wiedeńskiego. Uzupełnij tabelę, wpisując odpowiednie informacje o uczestniczących państwach.

Państwa	Głowy państw	Szefowie rządów	Reprezentanci
	Franciszek I	Klemens von Metternich	Metternich, Johann von Wessenberg, Nikolaus von Wacken, Friedrich von Gentz
	Jerzy III Hanowerski	Robert Jenkinson	Robert Stewart Castlereagh, Arthur Wellesley de Wellington
	Fryderyk Wilhelm III	Karl August von Hardenberg	Wilhelm von Humboldt
	Aleksander I	Nikołaj Iwanowicz Sałtykow	Aleksander I Charles de Nesselrode, Joannis Kapodístrias, Andriej Razumowski, Gustav von Stackelberg, Adam Jerzy Czartoryski
	Ferdynand VII	Pedro Cevallos	Pedro Gómez Labrador
	Maria I Franciszka	-	Pedro de Sousa Holstein, António de Saldanha da Gama, Joaquim Lobo da Silveira
	Karol XIII	Louis De Geer	Carl Löwenhielm
	Ludwik XVIII	Charles Maurice de Talleyrand	Talleyrand, Jean-Louis-Paul-François de Noailles. Frédéric-Séraphin de La Tour du Pin Gouvernet; Emmerich Joseph de Dalberg

Ćwiczenie 6

W Wiedniu stawili się przedstawiciele 16 państw. Które z podanych niżej państw wchodziło w skład Komitetu Czterech i miało decydujący głos w toku obrad kongresu? Oznacz je literą A. Które z państw miało niekiedy głos współdecydujący? Oznacz je literą B. Które z państw dołączyło do grona rzeczywistych decydentów w trakcie kongresu? Oznacz je literą C.

Państwo	A	B	C
Cesarstwo Austriackie	A ☐	B ☐	C ☐
Cesarstwo Rosyjskie	A ☐	B ☐	C ☐
Królestwo Francji	A ☐	B ☐	C ☐
Królestwo Hiszpanii	A ☐	B ☐	C ☐
Królestwo Portugalii	A ☐	B ☐	C ☐
Królestwo Prus	A ☐	B ☐	C ☐
Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii	A ☐	B ☐	C ☐
Zjednoczone Królestwa Szwecji i Norwegii	A ☐	B ☐	C ☐

Ćwiczenie 7

Prześledź powiązania dynastyczne głów państw - najważniejszych uczestników kongresu. Uzupełnij tabelę.

Państwa	Głowy państw	Dynastie
Cesarstwo Austriackie		Dom Habsbursko-Lotaryński (matka: Burbon)
	Jerzy III Hanowerski	Welfowie
Królestwo Prus		Hohenzollernowie
	Aleksander I	Romanowowie
Królestwo Hiszpanii	Ferdynand VII	
	Maria I Franciszka	Bragança (matka: Burbon)
Zjednoczone Królestwa Szwecji i Norwegii		Dynastia Oldenburgów, linia Holstein-Gottorp (matka: Hohenzollern)
Królestwo Francji	Ludwik XVIII	

Wyjaśnij, dlaczego. Odwołaj się do poznanych faktów. Uzasadnij pisemnie swoje stanowisko.

Dla nauczyciela

Autor: Stanisław Mrozowicz

Przedmiot: Historia

Temat: Kongres wiedeński: uczestnicy i zasady

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

Zakres podstawowy

XXX. Europa i świat po kongresie wiedeńskim. Uczeń:

1) przedstawia decyzje kongresu wiedeńskiego w odniesieniu do Europy i świata, z uwzględnieniem podziału ziem polskich;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- poznaje uczestników tego nietypowego i pełnego sekretnych gier spotkania monarchów;
- rozumie powody zwołania jedyne takiego kongresu w dziejach;
- wyjaśnia znaczenie problemów, jakie kongres chciał rozwiązać;
- wymienia zasady, jakimi się kierowali władcy i politycy w Wiedniu i dowiaduje się, czy istniała szansa, aby tych reguł nie złamać.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm;
- lekcja odwrócona.

Metody i techniki nauczania:

- rozmowa nauczająca z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych;
- analiza materiału źródłowego (porównawcza);
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał „Kongres wiedeński: uczestnicy i zasady”. Prosi uczestników zajęć o zapoznanie się z tekstem w sekcji „Przeczytaj” i multimedium w sekcji „Mapa interaktywna” tak, aby podczas lekcji mogli w niej aktywnie uczestniczyć i wykonywać polecenia.

Faza wstępna:

1. Nauczyciel poleca jednemu uczniowi lub uczennicy przeczytanie wyświetlonego tematu zajęć. Wspólnie ustalają kryteria sukcesu.
2. **Raport z przygotowań.** Nauczyciel, przy użyciu dostępnego w panelu użytkownika raportu, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji: sprawdza, którzy uczestnicy zajęć zapoznali się z udostępnionym e-materiałem.
Nauczyciel poleca, by uczniowie przygotowali – każdy indywidualnie – mapę myśli związaną z tematem. Wybrana osoba lub ochotnik zapisuje propozycje na tablicy.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z multimedium („Mapa interaktywna”).** Uczniowie na podstawie przeczytanego tekstu oraz informacji zawartych w multimedium w sekcji „Mapa interaktywna” układają pytania do quizu dla innych grup. Nauczyciel wraz z uczniami określa zasady rywalizacji i punktowania dobrych odpowiedzi (np. gra na czas lub na ilość

poprawnych odpowiedzi). Przeprowadzenie gry w klasie. Nauczyciel lub wybrany uczeń dba o prawidłowy przebieg quizu zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami. Nauczyciel nagradza zwycięską drużynę, np. ocenami z aktywności.

2. Nauczyciel czyta polecenie 2: „Przeanalizuj strategiczne cele najważniejszych mocarstw europejskich. Ustal, w czym łatwo było im się porozumieć.” i poleca uczniom, aby wykonali je w parach. Wybrana osoba prezentuje propozycję odpowiedzi, a pozostali uczniowie ustosunkowują się do niej. Nauczyciel w razie potrzeby uzupełnia ją, udziela też uczniom informacji zwrotnej.
3. **Utrwalanie wiedzy i umiejętności.** Nauczyciel przechodzi do sekcji „Sprawdź się”. Zapowiada uczniom, że w kolejnym kroku będą rozwiązywać ćwiczenia od 1 do 4 – od najprostszych do najtrudniejszych – i będą to robić wspólnie. Wybrana osoba czyta po kolei polecenia. Po każdym przeczytanym poleceniu nauczyciel daje uczniom określony czas na przygotowanie się, a następnie ochotnik udziela odpowiedzi. Reszta uczniów ustosunkowuje się do niej, proponując swoje pomysły. Nauczyciel w razie potrzeby koryguje odpowiedzi, dopowiada istotne informacje, udziela uczniom informacji zwrotnej.
4. Nauczyciel udostępnia uczniom za pomocą rzutnika lub tablicy interaktywnej ćwiczenie 5 oraz 6. Uczniowie pracują indywidualnie. Po zalogowaniu się na telefonie, tablecie lub komputerze przystępują do rozwiązywania zadania. Nauczyciel obserwuje postęp pracy i rezultaty. Prosi wybranego ucznia, który wskazał błędne rozwiązanie, o uzasadnienie swojej decyzji i zaprasza pozostałych uczniów do dyskusji.

Faza podsumowująca:

1. Na koniec zajęć nauczyciel poleca uczniom rozwinięcie zdania: Na dzisiejszych zajęciach nauczyłem się...
2. Nauczyciel omawia przebieg zajęć, wskazuje mocne i słabe strony pracy uczniów, udzielając im tym samym informacji zwrotnej.

Praca domowa:

1. Wykonaj ćwiczenia interaktywne nr 7 i 8. Przygotuj uzasadnienia poprawnych odpowiedzi.
2. Wykonaj polecenie nr 3 „Sprawdź terytorialne postulaty mocarstw. Które z nich pozostawały ze sobą w sprzeczności? Wskaż inne potencjalne punkty sporne” z sekcji „Mapa interaktywna”.

Materiały pomocnicze:

- *Wielka historia świata*. Tomy 1-12 (praca pod patronatem Polskiej Akademii Umiejętności); Świat Książki 2004-2006.
- *Wielka historia Polski*, tomy 1-10; Oficyna Wydawnicza FOGRA, Kraków 2016.
- *Seria Historia powszechna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011-2019.

- E. Brudnik, A. Moszyńska, B. Owczarska, *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2011.
- Wybór tekstów źródłowych do wskazanej epoki.

Wskazówki metodyczne:

- Cały e-materiał może być wykorzystany do realizacji zajęć metodą odwróconej klasy. Wtedy uczniowie zapoznają się z informacjami w sekcji „Mapa interaktywna” i przygotowują swoje propozycje odpowiedzi. W szkole następuje czytanie i ocena koleżeńską opracowań uczniów.